

Ключевые слова: роман, екзистенціалізм, хіпстер, нарратив, любовь, еротизм, сексуальність.

Y. LEPIOHIN, N.ZAGORNIAK

IDEOLOGICAL AND THEMATIC QUESTIONS OF NORMAN MAILER'S NOVEL «AN AMERICAN DREAM»

The article centres on the distinguishing of the main tasks of the novel “An American Dream” by Norman Mailer. The purpose of the article is to optimize and to process the scientific data about the novel.

Key words: novel, existentialism, hipster, narrative, love, eroticism, sexuality.

УДК 821.161.2-1.09

Тетяна МАРТИНОВА

ФІЛОСОФІЯ СИМВОЛІЧНОГО СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ КОБЗАРСЬКИХ ДУМ)

У статті розглядається українська культура як символічно-знакова система. Уточнюється розуміння знака і/або символу. Функціональність символу полягає у наявності смислу, значення. Значення символу створюється свідомістю. У творчості дух оформлюється і формує дійсність. Свідомість представляє теоретичний зміст через конкретні речі, в яких поєднуються загальне і різноманітне. Духовний світ (світ культурних форм) втілюється в конкретно-чуттєвому. Розглядається світ символів української культури.

Ключові слова: знакова система, свідомість, символічна форма, творчість.

У сучасній філософії культури майже повсякчас використовуються словосполучення «знаковий простір культури», «символічний світ культури». Культура розглядається як знакова система (семіосфера), для якої знак або символ виступає одним із центральних понять. Розгляд культури як знакової системи потребує філософського обґрунтування знаку або символу.

Філософське осмислення проблеми символу припускає розвиток не тільки теоретичного, але й практичного мислення, оскільки символ, виконуючи і межову функцію, розділяє і з'єднує

дію й слово, життя і культуру. Тезу про межову властивість символу, розвиває Ю. Лотман.

Символу надаються різні інтерпретації. Для виділення властивостей символу в філософії його порівнювали зі знаком, ідеєю, поняттям, міфом, образом, алегорією, культурним кодом та ін. Існують різні визначення символу, що безумовно, свідчить про складність його філософського аналізу.

Більшою чи меншою мірою поняття символу використовувалось багатьма філософами, але не всі з них розбудовували філософсько-теоретичні концепції знака або символу. В історії філософії проблема символу розроблялась Піфагором, Платоном, Проклом, Філоном Олександрійським, Гете та ін. У сучасній філософії найвідоміші дослідники символу – Е. Кассігер, О. Лосєв, С. Аверінцев, Ю. Лотман, К. Леві-Стросс та ін.

Метою статті є дослідження значення символу в українській культурі.

Завдання статті – філософський аналіз знака і символу; розгляд світу символів української культури, зафіксований у народній творчості.

Культура є знаковою або символічною (семіотичною) системою. Семіотичний аналіз – це не тільки предмет спеціальних досліджень, присвячених різним аспектам знакової діяльності, а й важлива компонента вивчення будь-якої культурної спільноти.

Високу евристичність застосування методу структурно-семіотичного аналізу до вивчення прикладних проблем знаково-символічної діяльності та функціонування знакових систем в культурі виявили дослідження Ю. Лотмана, який бачив повсюди тексти культури, що виявляють свою знакову й символічну природу, мають властивості «вторинних моделювальних систем», які надбудовуються над «первинними» системами знаків – природними мовами. [12]

Вирішальну роль у розвитку семіотики культури відіграв французький структуралізм (К.Леві-Стросс, Р.Барт, М.Фуко), який розглядав усю культурну діяльність як знаково-символічну, зумовлену універсальними механізмами реагування людини на зовнішнє середовище. К. Леві-Стросс прийшов зрештою до ідеї «глобального знаку». Всю соціальну дійсність він усвідомив як велетенський знак, що складається з «глобального означуваного» і

«глобального означника». Він побачив глибоку спорідненість образного, знакового та символічного, а культуру розглядав як систему зв'язків і символів. [10,342]

Знак і символ часто розуміються як синоніми, що є правильним, якщо дотримуватися визначення, яке міститься, наприклад, у словнику: «символ (від грецьк. *symbolon* – знак, прикмета) – у своєму загальному вигляді – поняття, яке фіксує здатність матеріальних речей, подій, а також чуттєвих образів виражати ідеальний зміст, відмінний від їхнього безпосереднього чуттєво-тілесного буття» [17, 276]. У різних словниках дається різне визначення символу або знака. Здебільшого визнається, що символ є різновидом знаку. Відмінність між ними вбачають у відсутності у знака смислу і наявності смислу у символу. Знак стає символом тоді, коли його використання припускає загальнозначущу реакцію не на сам об'єкт, що позначається символом (екстенціональне або інтенціональне значення цього знака), а на відвернене значення (або частіше цілий спектр значень), які зв'язуються із цим об'єктом конвенціонально тією чи іншою мірою» [17, 199].

Культура та життя сутнісно дані в русі, що є єднанням і перетворенням людської діяльності в сутність, шляхом символізації. «Предмет – уявлення або вірування, дія або річ – вважається елементом культури, передусім, якщо він символізований». Символ є немовби «брамою істини», бо він не тільки відображення, а й закон, що формує архетипи. У символізмі ми повертаємося до слова, бо символізм є смислообразом, словосутністю, «знаком духу». Як висновує М.Мерло-Понті, людська культура є системою символів, яка веде від безмовного світу й сприйняття до слова, спонтанно поєднуючи в одне ціле незліченність монад, минуле й теперішнє, природу й культуру. [15,234]

Повсякденне життя людини наповнене символами і знаками, які регулюють її поведінку, щось дозволяючи чи забороняючи, персоніфікуючи й наповнюючи його змістом. У тісній взаємодії із ціннісним аспектом культури перебуває і її знаково-символічна складова, що у розвинених культурах здобуває характер цілісної системи. Знаково-символічна система є тією формою через яку здійснюється виробництво й відтворення культури, а її постійне

функціонування відбувається у взаємодії двох її складових: міфології й обрядів. Міфологія – це система словесних символів, а обряд – це система символів у дії.

Будь-який символ є образом і будь-який образ є хоча б певною мірою символом. Проте, якщо категорія образу, як зазначає С.С.Аверинцев, передбачає предметну тотожність самому собі, то категорія символу робить акцент на іншому аспекті, на тому, що образ виходить за власні межі й що в ньому наявний певний смисл, інтимно злитий з образом, проте не тотожний йому. Предметний образ і глибинний смисл виступають в структурі символу двома полюсами, які не можна помислити поодинці. Проте навіть розведені поодинці, вони створюють напругу, в якій і полягає сутність символу. [2,156]

Символ – це «осмислений» образ (Ф.Шеллінг), смисловий орган образу. Образ може не бути символом. Але він стає значущим, у повному значенні слова сутнісним, тільки якщо він є символом – символобразом, коли він перевищує свою образність. Символізм слугує перевтіленню образу, його перетворенню на образ самої сутності, її знакове втілення. Символ існує і позначає. Цим він відрізняється від образу, що вичерпується своїм чуттєвим сприйняттям.

Серед розмаїтих реалій культури символ займає особливе місце. Виступаючи інтегратором людського досвіду, він охоплює усі культурні феномени й елементи, являючи найуніверсальнішу форму вираження людського смислу та людських стосунків. Культура є символічною присутньо. Вона є «символічним виразом того, що інакше неможливо передати». Різноманітність типів культур визначається, передусім, різноманітністю засобів її вираження.

В основі культурної свідомості України лежать дві світоглядні парадигми, які взаємодіючи в межах певних традицій вплинули на формування національної культури. Органічною для української культури є міфологічна концепція світу, яка тісно переплелася з християнською концепцією світу та людини.

Міфологічні учення українців були зумовлені характером та способом їхньої діяльності. Надзвичайно тісне поєднання людського буття з природою визначило формування

пантеїстичного світорозуміння, природні явища набували сакрального характеру. Як зазначав у своєму дослідженні «Світогляд українського народу» І Нечуй-Левицький, народ надавав своїм богам риси своєї національності. «Основа давньої української міфології така сама, як у всіх арійських народів... Народ славив світлі сили, годив темним силам, щоб пригорнути до себе небесну ласку, щоб присилувати усі сили служити його практичним цілям. Форми, в які склалася давня українська міфологія, були реальні образи, взяті на землі... бо кожний народ творить собі богів, на себе глядячи і по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру». [16,14]

В українській міфології простежуються давні форми патріархального побуту, які надзвичайно близькі до природних натуральних форм, які виступали важливою умовою збереження та функціонування міфологічної свідомості. На цій основі міфологічне сприйняття речей було невіддільне від предметного середовища, від їхнього практично-побутового використання. Довкілля було органічною частиною людського буття і тому знайшло надзвичайно різноманітне відображення в міфо-поетичній творчості. Міфологічна свідомість відноситься до чуттєво-матеріальних, афективних форм пізнання особистісного, для якого конкретна картина світу не має самостійного значення. Світ – це одухотворене буття, символічна реальність, засобом об'єктивації якої є слово, що є не стільки понятійним, скільки дійовим, тому, що його зміст розкривається за допомогою системи символічних образів. Тому важливе місце в міфології та пов'язаній з нею міфо-поетичній творчості займає символіка, яка несе в собі вічні проблеми буття, і яка згодом частково переходить в народний епос, концентруючи в собі максимальні узагальнення чуттєвих образців навколишнього світу.

«Якщо народ має певне поняття про духовне значення якогонебудь предмету фізичного світу, – пише Костомаров, – то це значить, що такий предмет заключає символ для народу. Ці символи, розташовані в системі, складають символіку народу, котра служить нам важливим джерелом для розуміння його духовного життя. В загальному смислі символіка природи є продовження природної релігії. Погляд на природу показує разом з релігією, що таке народ, яке людське буття він містить в собі, а це

веде до розуміння подальших сторичних питань: чому народ чинив так, а не інакше». [7, 43]

Можна погодитися з М.Костомаровим, що поняття народу про природу не обмежується тільки її зображенням. Пантеїстичне світорозуміння, обожнювання природи логічно впливало з потреби спілкування з нею не лише фізично, а й духовно. Людина бачила в оточуючих предметах не лише неживу матерію, а відчувала її зв'язок з духовною сутністю. Таким чином, природа отримує «розумне буття» і, потрапляючи до творів народної поезії, набуває духовного значення, яке з'являється у формі використання в побуті моральних істоти: це називається в широкому смислі символом». [7, 43]

У міфологічній свідомості конкретні явища осмислюються через систему символів, в якій у загальних рисах, закодованих у вигляді обряду або магічного образ про, передаються уявлення про причинно-наслідковий зв'язок, що виникає в ході життєдіяльності народу. Але з часом пантеїзм, анімістичні, тотемістичні вірування, втративши своє магічно-обрядове значення і трансформувались в поетичні символи та образи, в закодованому вигляді збереглися у більшості видів народної міфо-поетичної творчості. Яскраві приклади пантеїстичного світосприйняття, залишків анімістичного світогляду зустрічаються і в літературних творах (наприклад, плач Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім»), і в календарно-обрядовій поезії, і в героїко-епічних пам'ятках.

Світ символів української національної культури, на думку С. Кримського [8], містить сонячно-світлову символіку, символи серця та книги (знання), які поєднані в уявленнях про духовний розум. Виразенням української ментальності, світобачення був і рослинний (флористичний) орнамент. Образ рослини (наприклад, колосу пшениці) був втіленням животворної сили буття. Осмислення життєдіяльності надавалось філософською концепцією софійності світу, яка представлена в інтелекті та втілена в предметному бутті.

Міфологічне світовідчуття, пантеїстичні уявлення прадавніх українців в ході розвитку поступово призвели до утворення системи символів, які умовно можна поділити на такі види: а) символи рослинні; б) зооморфні символи; в) символи місцевості; г)

символи небесних світил та природних стихій (космологічні). Така символіка зустрічається у всіх видах народної поезії.

Розглядаючи конкретну символіку в наподній творчості, слід відмітити, що найбільш цікавими в ній є космологічні символи як спроба пояснити картину світо творення на основі міфологічної концепції.

Одним з найважливіших символів космології є прадерево, дерево життя або райське дерево, образ якого В.Топоров називає «архетипом» або «міфологемою». Мотив прадерева як початку світу не є загальноприйнятим у світовій міфології, але як міфологічна ідея воно використовується у всьому світі.

Як у всіх архаїчних, у слов'янській культурі світ космосу протиставлений хаотичному світові безладдя. По суті, це протиставлення відповідає зіставленню «свій світ – чужий світ», яке в прадавні часи сприймалося так само категорично, як і протиставлення «цього світу» і «потойбіччя». Поєднуючи ці бінарні позиції у загальну схему, прадавні слов'яни мали можливість створити первісну модель світобудови, яка при внутрішньому дуалізмі зберігала цілісність, ідея якої найкраще передавалася символом кола. Чотири сторони світу, чотирикутна будова означали впорядковану нескінченність світу. Позначення напрямків у просторі в загальній схемі охоплювало опозиції «верх-низ», «верх-центр-низ», і знаходило відображення в універсальному символі світового дерева, образ якого об'єднує три світи: верхній – небо, яке доповнюється астральною тріадою – місяць, сонце, зоря, середній – землю, нижній підземне царство. Універсальність цього символу пов'язана з тим, що напрямом «вгору» символізує диття і розвиток, а «вниз» – смерть, небуття. (3,23). Таким чином, світове дерево є символом просторово-часової організації світу і, одночасно, є люнарним (світлоносним) символом, оскільки саме на тому «сплинула на світ» астральна тріада – сонце, місяць і зоря, а місяць і сонце стали ще й предметом особливого культу в українській обрядовості.

Дуже важливим для розуміння міфологічного мислення і виникнення символів є принцип інкорпоративного мислення, кий був визначений О.Ф.Лосевим, «що має значення для якої-небудь речі, те має значення і для всяких інших речей, якщо вони близькі до неї і просторовому і часовому відношенні». (13,270). За таким

принципом інтерпретуються в українській міфології усі категорії логічного мислення. Наприклад, логічний перехід від причини до наслідку, який ліг в основу антропоморфної міфології. Основу для будь-якого предмету або явища складає інший предмет, який йому в часі і просторово доволі близький. Такі логічні схеми інкорпоративного мислення трансформувалися в українській космогонії в зооморфні символи, які безпосередньо пов'язані з прадеревом.

Соколи або голуби (як першоптахи) перебувають на ньому як символи життя або виступають у ролі світотворчого початку. Такі світотворчі початки уявлялись народом виключно в подібі птахів, хоча слід зазначити, що їх трактування в українській космогонії є самобутнім і оригінальним. Як стверджує К.Сосенко, у більшості напередів світу птахи виступають символами антагоністичних сил, принципів добра і зла, а в українських міфах птахи є добрими духовними сутностями, які з'єднуються для створення світу. «Українська ідея птахів, як духовних еств, що творять світ, самі собою проявляючи принцип добра і творячи для добра світу, – це ідея майже одинока в своїй чистоті серед переказів Сходу і Полудня». (19,233)

Найбільшого поширення староукраїнський астральний культ сокола набув у різдвяній обрядовості, проте він так міцно увійшов у духовне ество народу, що як міфологічний образ зберігся і в музичному фольклорі пізніших епох. В історичних піснях XVII-XVIII сокіл є символом воїнства, чоловічої сили, розуму і краси: про безстрашного козака говорили, що він «соколом літає». Це цілком логічно, оскільки в українській ведичній традиції Сонце вважали символом чоловічої сили, а соколи – міфологічні світотворчі птахи.

Зазначені особливості образно-символічного конструювання світу, властивого для народної творчості, виявляються і в кобзарських думках, зокрема в Думі про Сокола, де ідея Сокола як люнарного символу виступає доволі виразно. Цікаво те, що ніяких історичних подій в цій думі немає, натомість вона вражає своєю алегоричною формою. В ній простежуються усі міфологічно-світотворчі мотиви: символ прадерева, гніздо, що є символом первічного зародкового вогнища, яйце – символ першого ядра світу, Соколя – астральний символ молодого місяця.

Першоосновою світу в давньоукраїнській міфології часто виступає камінь, мотив якого теж часто зустрічається у фольклорі, зокрема, в думках, проте без символічного райського дерева. Автори не могли собі дозволити використати символ життя у творах, розповідаючи про нещасливу пригоду козаків, про неволю чи небезпеку, загрозу життю та свободі героя.

В кобзарських думках ворожий полон – це такий простір, де людина позбавлена основних цінностей, волі, батьківщини, її духовного змісту. Тому логічною виглядає відсутність прадерева, символу житті, саме в думках невольницького циклу.

Отже, образно-символічна система кобзарських дум свідчить про те, що на її формування значною мірою впливала українська міфологія, для якої характерним було осмислення конкретних явищ через систему символів.

Людина живе відтепер не тільки в фізичному, але й у символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія – частини цього універсуму, ті різні складові, з яких сплітається символічна мережа, різноманітна тканина людського досвіду. Людина вже не протистоїть реальності безпосередньо, вона не стикається з нею, так сказати, віч-на-віч. Фізична реальність наче віддаляється в міру того, як зростає символічна діяльність людини» [5, 471].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С., Франк-Каменецкий И. Г., Фрейденберг О. М. От слова к смыслу: Проблемы тропогенеза. – М., УРСС, 2001. – 368 с.
2. Аверинцев С.С. София-Логос. Словарь. 2-е, испр. изд. – К.: Дух і Літера, 2001. – С. 155-161.
3. Горский В.С. Философские идеи в культуре Киевской Руси, XI- нач XII в. – К.: Наукова думка, 1988. – 246 с.
4. Кассирер Э. Логика наук о культуре / Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарика, 1998. – С. 7 – 154.
5. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарика, 1998. – С. 440 – 722.
6. Кримський С. Ранкові роздуми: Зб. ст. / С. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.

7. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. – Собр. соч., кн..8, Т.21. – СПб.,1995. – 438 с.
8. Кримський С. Ранкові роздуми: Зб. ст. / С. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
9. Культурология. XX век. Энциклопедия. – СПб.: Университетская книга, ООО «Алетейя», 1998. – Т.2. – 446 с.
10. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: Изд-во ЕКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
11. Лосев А. Знак, символ, миф. – М.: Изд-во М. ун-та, 1982. – 482 с.
12. Кассирер. Э. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарики, 1998. – С. 724 – 729.
13. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Ю.М.Лотман. Избранные статьи в трех томах. Т.1. – Открытый фонд Эстонии, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/24.php
14. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. 1945. – Санкт-Петербург: "Ювента" "Наука", 1999. – 605 с.
15. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 87 с.
16. Свасьян К.А. Философия символических форм Э. Кассирера: Критический анализ. – Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1989. – 238 с.
17. Современная западная философия: Словарь / Сост.: Малахов В.С., Филатов В.П. – М.: Политиздат, 1991. – 414 с.
18. Сосенко К. Різдво-Коляда та Щедрий Вечір. – К.: Укр. Письм., 1994. – 286 с.
19. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики // Соссюр де Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 31 – 285.

Т. МАРТЫНОВА

ФИЛОСОФИЯ СИМВОЛИЧЕСКОГО МИРА УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается культура как знаковая система. Уточняется понимание знака и/или символа. Функциональность символа состоит в наличии смысла, значения. Значение символа создается сознанием. Сознание представляет теоретическое содержание через конкретные предметы, в которых объединяются общее и разнообразное. Духовный

мир (мир культурних форм) втілюється в конкретно-чуттєвому. Розглядається мир символів української культури.

Ключевые слова: знакова система, свідомість, символічна форма, творчість.

T. MARTYNOVA

THE PHILOSOPHY OF THE SYMBOLICAL WORLD OF THE CULTURE OF UKRAINE

The culture as the sign system is considered in this paper. An understanding of the sign and/or the symbol is specified. The functionality of a symbol consists in the existence of a meaning. The meaning of a symbol is created by consciousness. The consciousness act out the abstract content by the real things, which combine general and various. The spiritual world (the world of the cultural forms) is realized in concrete-sensual. The world of the symbols of the Ukrainian culture is under consideration too.

Key words: sign system, consciousness, symbolical form, creation.

УДК 801.81=161.2:82-94

Людмила МЕЛЬНИЧЕНКО

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІМ'Я УКРАЇНИ (ЖИТТЄПИС БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

Статтю присвячено висвітленню основних етапів життєвого шляху і багатогалузевої діяльності видатного українського ученого – фольклориста, етнографа, педагога, письменника, лексикографа, громадсько-культурного діяча Б. Грінченка, становлення його світоглядних позицій і формування національного характеру.

Ключові слова: Грінченко, життєпис, фольклор, письменство, педагогіка, національна справа.

*Як саме житиме наше “я” після того, як зникне тіло –
не відаю, але відаю певне, що на цій землі
можна й після того жити тільки одним:
зробленим во ім'я світа і правди ділом.
І через те все життя людини, достойної зватись людиною,*